

Απόστολος Δοζιάδης

Ερασιτέχνης επαναστάτης

Προσωπική μυθιστορία

ΙΚΑΡΟΣ

ΕΡΑΣΙΤΕΧΝΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΗΣ

© Απόστολος Δοξιάδης & Εκδόσεις Ίκαρος, 2018

Επιμέλεια - Διόρθωση: Μαρία Συμεωνίδου

Εξώφυλλο: Δημήτρης Χαντζόπουλος

Στοιχειοθεσία - Σελιδοποίηση: Ευτυχία Λιάπη

Εκτύπωση: Μητρόπολις Α.Ε.

Βιβλιοδεσία: Ηλ. Μπουντάς - Π. Βασιλειάδης Ο.Ε.

Απαγορεύεται η αναδημοσίευση ή αναπαραγωγή του παρόντος έργου στο σύνολό του ή τμημάτων του με οποιονδήποτε τρόπο, καθώς και η μετάφραση ή διασκευή του ή εκμετάλλευσή του με οποιονδήποτε τρόπο αναπαραγωγής έργου λόγου τέχνης, σύμφωνα με τις διατάξεις του ν. 2121/1993 και της Διεθνούς Σύμβασης Βέρνης-Παρισιού, που κυρώθηκε με τον ν. 100/1975. Επίσης απαγορεύεται η αναπαραγωγή της στοιχειοθεσίας, της σελιδοποίησης, του εξωφύλλου και γενικότερα όλης της αισθητικής εμφάνισης του βιβλίου, με φωτοτυπικές ή οποιεσδήποτε άλλες μεθόδους, σύμφωνα με το άρθρο 51 του ν. 2121/1993.

Πρώτη έκδοση: Δεκέμβριος 2018

ISBN 978-960-572-267-8

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΙΚΑΡΟΣ · ΒΟΥΛΗΣ 4, 105 62 ΑΘΗΝΑ · Τ: 210 3225152 · www.ikarosbooks.gr

Απόστολος Δοξιάδης

ΕΡΑΣΙΤΕΧΝΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΗΣ

Προσωπική μυθιστορία

ΙΚΑΡΟΣ

Στην Ντορίνα,

για τη διαρκή επανάσταση φυτών και λουλουδιών

Ποιος μπορεί να μου πει ποιος είμαι;

Ουίλλιαμ Σαίξπηρ
Βασιλιάς Ληρ

Δυο λόγια ξεκινώντας

Άρχισα να γράφω αυτή την ιστορία με σκοπό να αφηγηθώ όσα έκανα στη διάρκεια της Χούντας, στην περίοδο που καταγράφεται στη νεότερη Ιστορία μας ως Δικτατορία των Συνταγματαρχών, από τον Απρίλιο του 1967 ως τον Ιούλιο του 1974. Υπ' όψιν ότι αυτά που έκανα δεν είναι τίποτε κατορθώματα μεγάλα και τρανά – άλλωστε στην αρχή της Χούντας ήμουν στα πρώτα χρόνια της εφηβείας, και στο τέλος της είχα μόλις ενηλικιωθεί, σύμφωνα με τον πήχη που έβαζε τότε η Πολιτεία, στα είκοσι ένα χρόνια. Οι πράξεις μου είναι βέβαιο ότι δεν είναι άξιες αναφοράς σε κανένα ιστορικό εγχειρίδιο. Προχωρώντας όμως το γράψιμο κατάλαβα πως αν κάτι δίνει νόημα στην αφήγησή μου είναι το ότι είναι προσωπική, το ότι σε αυτές τις σελίδες γράφω τη δική μου ιστορία. Ελπίζω ο αναγνώστης, διαβάζοντας όσα έχω να πω, να καταλάβει κάτι για εκείνη την εποχή, τουλάχιστον για έναν συγκεκριμένο νέο άνθρωπο: εμένα. Από κει και πέρα, αν καταφέρω να κάνω έστω και λιγάκι καλά τη δουλειά μου, μπορεί από τη δική μου ειδική περίπτωση –άλλωστε όλοι μας είμαστε ειδικές περιπτώσεις– να φωτιστεί κάπως και η γενικότερη εικόνα όχι μόνο μιας εποχής, αλλά και μιας ηλικίας, ή μάλλον μιας περιόδου της ανθρώπινης ζωής.

Θέλω πάντως να ξεκαθαρίσω, προς αποφυγήν παρεξηγήσεων, ότι καθώς η αφήγησή μου έχει στο επίκεντρό της την πολιτική, και μάλιστα στο μεγαλύτερο μέρος της την πολιτική της Αριστεράς, όπου εντάχθηκα τα τέσσερα τελευταία χρόνια της Χούντας, τα πολιτικά γεγονότα, η πολιτική δράση και οι πολιτικές ιδέες αποτελούν για μένα τον μπόουςουλα της γραφής – από τα υπόλοιπα περνάω κατά κάποιον τρόπο ανάμεσα, δεν τα έχω ποτέ μπροστά μου, στόχο μου. Έτσι, θα αναφέρομαι σε άλλες όψεις της ζωής μου κατά την περίοδο που αφηγούμαι μονάχα στον βαθμό που το θεωρώ χρήσιμο για να κα-

τανοηθεί ακριβέστερα η πολιτική πορεία. Για τον ίδιο λόγο, κάποια πρόσωπα που εκείνα τα χρόνια έπαιξαν σημαντικό ρόλο στη ζωή μου εμφανίζονται εδώ ελάχιστα ή και καθόλου. Για παράδειγμα, αναφέρω πολύ λιγότερο τη σχέση με τη μάνα μου παρά με τον πατέρα μου, τον πρώτο μου δάσκαλο στην πολιτική, και πολύ περισσότερο μία από τις τρεις εξίσου αγαπημένες μου αδελφές, πάλι λόγω της εμπλοκής της στην πολιτική. Επίσης, δεν γίνεται καμία απολύτως αναφορά σε ερωτικές σχέσεις. Δεν είναι ότι ήμουν ανέραστος ως τα είκοσι ένα μου· απλώς στον όποιο ρόλο έπαιξε στη ζωή μου η πολιτική, τότε ή και κατόπιν, καλώς ή κακώς δεν ίσχυσε ποτέ το «cherchez la femme», το «αναζητήστε τη γυναίκα». Όσο για τα πνευματικά μου ενδιαφέροντα, αυτά μπαίνουν μοιραία στην ιστορία μου, αλλά και πάλι μόνο στον βαθμό που θεωρώ ότι αλληλεπιδρούν, θετικά ή αρνητικά, με το πολιτικό κέντρο βάρους της.

Α.Δ.

Αθήνα, καλοκαίρι 2018

ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ

*Η εκπαίδευσή μου διακόπηκε μόνο
κατά τις περιόδους που πήγαινα στο σχολείο.*

Μπέρναρντ Σω

Πατέρας του άνδρα είναι το παιδί.

Ουίλλιαμ Γουόρντςγουορθ

Την 21η Απριλίου του 1967, όταν έγινε το πραξικόπημα που έφερε τους δικτάτορες στην εξουσία, απείχα ενάμιση μήνα από το να κλείσω τα δεκατέσσερα. Όμως, καθώς εκτός από πρωταγωνιστής ετούτης της ιστορίας είμαι και αφηγητής της, βάσει της ποιητικής υποχρέωσης να υπηρετήσω το νόημα όσο καλύτερα μπορώ, αποφασίζω να ξεκινήσω πολύ νωρίτερα. Σαν κάποιος μυθιστοριογράφος του 19ου αιώνα που θα ξεκινούσε το βιβλίο του με δυο-τρία κεφάλαια με τίτλο, ας πούμε, «Για να γνωρίσουμε καλύτερα τον ήρώά μας» ή «Τα πρώτα χρόνια του τάδε», θέλω να πιάσω από την αρχή τη ζωή μου, ώστε να καταλάβω τι σήμαινε για μένα η πολιτική όσο μεγάλωνα και, κατά συνέπεια, με τι μυαλά, για να το πω έτσι, υποδέχτηκα τη Χούντα. Αυτό κρίνω ότι θα είναι χρήσιμο για την καλύτερη κατανόηση όσων ακολουθήσουν.

Τα πρώτα-πρώτα χρόνια της ζωής δεν επιζούν στη μνήμη σαν οργανωμένη οντότητα με καθαρό σχήμα, σαν κάποια ιστορία με αρχή, μέση και τέλος. Τα κρατάμε σε κομματάκια –εικόνες, λέξεις, ήχους, μικρές σκηνές, μυρωδιές, αισθήματα– ανακατωμένα φύρδην-μίγδην σε ένα σακούλι νοερό, μαζί με χίλια-δυο άλλα πράγματα. Ανάμεσα στα κομματάκια αυτά είναι κάποια που τα θυμόμαστε καλύτερα, ίσως επειδή τα έχουμε αφηγηθεί αρκετές φορές στην ενήλικη ζωή μας, άλλα που τα βλέπουμε θαμπά και ακαθόριστα, μα και πολλά που δεν ξέρουμε καν ότι υπάρχουν ώσπου να αρχίσουμε να ψαχουλεύουμε στο σακούλι. Στην απόπειρα να ξαναστήσω κάποιες από τις πρώτες μου

αντιλήψεις για το θέμα της πολιτικής, θα κάνω την προσπάθεια να πάω πέρα από τις εύκολα προσβάσιμες αναμνήσεις, να βοηθήσω τα θαμπά κομματάκια να πάρουν σχήμα και, ακόμα, να φάξω να βρω όσο περισσότερα μπορώ από αυτά που η πρώτη αναζήτηση αφήνει απαρατήρητα. Αυτό, άλλοτε φανερά και άλλοτε κρυφά από τον αναγνώστη, θα το κάνω χρησιμοποιώντας ως βοηθήματα φωτογραφίες, ζωγραφιές, σκίτσα, τραγούδια, περιπάτους και επισκέψεις σε χώρους αλλοτινούς, κουβέντες με παλιούς φίλους, αναζητώντας οτιδήποτε μπορεί να τσιγκλήσει τη μνήμη, ένα φως, μια σκιά, ένα χαμόγελο, μια φράση.

Για να τοποθετήσω χωροχρονικά την αρχή της ζωής μου, να πω ότι γεννήθηκα στο Μπρίσμπεϊν της Αυστραλίας τον Ιούνιο του 1953, αλλά δεν έχω καμία ανάμνηση από τον μακρινό αυτόν τόπο, γιατί ήρθα στην Ελλάδα με τους γονείς και τις τρεις αδελφές μου βρέφος τριών μηνών, στο καλαθάκι. Μάλιστα, καθώς το στερνό ταξίδι του υπερωκεάνιου *Μουλτάν*, που μας έφερε στην πατρίδα –μετά το πήγαν, το καημένο, να γίνει παλιοσίδερα–, κράτησε έναν μήνα ολόκληρο, οι δικοί μου αστειεύονταν συστήνοντάς με στους συγγενείς και στους φίλους: «Να και ο Αποστολής, που έχει περάσει το ένα τρίτο της ζωής του στη θάλασσα».

Εγκατασταθήκαμε στο κέντρο της Αθήνας, όπου μεγάλωσα. Στην Αυστραλία δεν ξαναβρέθηκα ποτέ, ούτε και είχα καμιά σχέση μαζί της, αν εξαιρεθούν οι αναμνήσεις των αδελφών μου και των γονιών μου, κάποιες φωτογραφίες, μια οικογενειακή ταινία λίγων λεπτών που βλέπαμε και ξαναβλέπαμε συχνά στο σπίτι, και το γεγονός ότι τα πρώτα μου χρόνια είχα για κουκλάκι στο κρεβάτι μου, αντί για αρκουδάκι, ένα μικρό κοάλα. Η πρώτη μου εξωτερική πραγματικότητα, λοιπόν, ήταν η πραγματικότητα της Ελλάδας της εποχής εκείνης αλλά και των περασμένων χρόνων, η οποία έφτανε σ' εμένα μέσα από ιστορίες που αφηγούνταν οι μεγάλοι, οικογενειακές ή και γενικότερες του τύπου. Γιατί οι ιστορίες είναι βέβαια εξίσου, αν όχι και περισσότερο, μέρος του κόσμου ενός μικρού παιδιού όσο και τα γεγονότα που του συμβαίνουν σε παρόντα χρόνο.

Τι πάει να πει πολιτική για ένα πολύ μικρό παιδάκι; Με την πιο

κοινή έννοια του όρου, την οποία χρησιμοποιούν συνήθως οι μεγάλοι, σχεδόν τίποτε. Αν όμως επεκτείνουμε την έννοια στις ευρύτερες διαστάσεις της, που περιλαμβάνουν τις σχέσεις εξουσίας με δυνάμεις μεγαλύτερες από εμάς, αυτή που λογαριάζω για πρώτη πολιτική μου ανάμνηση είναι μια ανάμνηση τρόμου.

Θυμάμαι, λοιπόν, κάπου στα τρία-τέσσερά μου χρόνια, όταν άκουσα την παρέα των γονιών να μιλά για μια ελληνική ταινία παλιότερη, που φαίνεται πως ξαναπαίζοταν εκείνο τον καιρό. Ο νους μου ήταν τότε γεμάτος ιστορίες για τη φοβερή και σκοτεινή περίοδο που οι μεγάλοι αποκαλούσαν Κατοχή, οπότε και μόνο ο τίτλος της ταινίας αυτής –τον οποίο δεν μπορούσα να ξεχωρίσω από την πραγματικότητα– ήταν αρκετός για να πανικοβληθώ. Άρχισα να βλέπω εφιάλτες, να φωνάζω τα βράδια, χωρίς να παρηγοριέμαι όταν οι γονείς μου μου εξηγούσαν ότι το έργο ήταν κωμωδία, αστείο δηλαδή, για να γελάσουμε, και όχι η πραγματικότητα. Για να με πείσουν μάλιστα, με πήγαν να δω την ταινία, αλλά στο πλάνο όπου έπεσε ο τίτλος της άρχισα να ουρλιάζω, και με πήραν άρον-άρον και βγήκαμε από το σινεμά.

Τέλος πάντων, αυτός ο φόβος έσβησε. Πείστηκα με τον καιρό ότι οι φοβεροί Ναζί, τους οποίους εννοούσε η ταινία ως Γερμανούς, που εγώ έτρεμα ότι θα έμπαιναν ξαφνικά στη ζωή μου και θα με διέλυαν, δεν υπήρχαν πια. Αλλά ο σπόρος του φόβου είχε ριζώσει μέσα μου: τι θα

γινόταν αν έρχονταν μια μέρα κάποιοι άλλοι κακοί σαν αυτούς τους Ναζί; Σε ποιον θα μπορούσα να στραφώ να με σώσει; Ο πατέρας δεν αρκούσε προφανώς, αφού δεν είχε εμποδίσει και τη φοβερή Κατοχή. Ποια δύναμη υπήρχε άλλη, πιο μεγάλη, έξω από το σπίτι και την οικογένεια, που προστάτευε τους ανθρώπους; Ο Θεός βεβαίως, αλλά ειδικά με την Κατοχή φαίνεται πως δεν είχε ασχοληθεί. Ποιος μου έλεγε πως θα ασχολιόταν με τα επόμενα τέρατα που μπορεί να προέκυπταν;

Τότε στην Ελλάδα είχαμε βασιλιά, που τον έλεγαν Παύλο. Αυτός ήταν μια κάποια ελπίδα, σκεφτόμουν, γιατί στα παραμύθια οι βασιλιάδες πάντα λύνουν τέτοια προβλήματα. Βέβαια, δεν είχα σημάδια της παρουσίας του στην καθημερινή μου ζωή, αλλά όλοι με διαβεβαίωναν πως υπήρχε. Όμως μια μέρα, που είδα φωτογραφία του στην εφημερίδα, εντυπωσιάστηκα αρνητικά από το γεγονός ότι δεν φορούσε κορόνα, μονάχα ένα πηλήκιο σαν των πολιτσμάτων – και τι σόι βασιλιάς ήταν αυτός, χωρίς κορόνα; Άκουγα βέβαια ότι είχαμε και κάτι άλλο παρόμοιο με βασιλιά, έναν άλλο αρχηγό, που λεγόταν πρωθυπουργός. Αυτόν τον έλεγαν Καραμανλή, και είχα μεγάλη αγωνία να καταλάβω τι ρόλο ακριβώς έπαιζε: αφού είχαμε βασιλιά, τι τον θέλαμε τον πρωθυπουργό;

Σε μια από τις απόπειρές του να μου εξηγήσει την έννοια, ο πατέρας μου μου είπε «ο πρωθυπουργός κάνει όλες τις δουλειές». Μάλλον θα συμπλήρωσε «όλων των υπουργών του» ή κάτι ανάλογο, αλλά, καθώς δεν καταλάβαινα ούτε το «υπουργός», κράτησα από την απάντησή του μόνο την πολυπραγμοσύνη, τον πρωθυπουργό ως πολυτεχνίτη – ή, μάλλον, παντοτεχνίτη. Αυτό μου άρεσε για έναν πάρα πολύ ειδικό λόγο: σ' εκείνη τη φάση της ζωής μου ήθελα, όταν θα μεγάλωνα, να γίνω ταυρομάχος. Το σχέδιο βέβαια προσέκρουε στην πληροφορία, που είχε φτάσει από τους μεγάλους, ότι στην Ελλάδα δεν γίνονταν ταυρομαχίες. Μαθαίνοντας όμως ότι υπήρχε το επάγγελμα του πρωθυπουργού, ο οποίος έκανε όλες τις δουλειές, εφαρμόζοντας λογικούς συλλογισμούς συμπέρανα ότι προφανώς θα ήταν και ταυρομάχος, αφού ήταν και αυτή μια απ' όλες τις πιθανές δουλειές. Κι έτσι απέκτησα για ένα σύντομο διάστημα, για μοναδική φορά στη ζωή μου,

τη φιλοδοξία να γίνω πρωθυπουργός – αυτό όμως αποκλειστικά και μόνο ως πλαγία οδό προς την αρένα.

Δυστυχώς εγκατέλειψα το σχέδιο λίγο αργότερα, όταν έτυχε, ένα καλοκαιρινό απόγευμα, εκεί που ήμουν έτοιμος να ρίξω στη θάλασσα το βαρκάκι μου στην παραλία του Αστέρα, στη Γλυφάδα, όπου πηγαίναμε καμιά φορά για μπάνιο με τους γονείς, να συναντήσω τυχαία τον πρωθυπουργό, αυτό τον περίφημο Καραμανλή.

Από κοντά ο άνθρωπος ήταν μια πλήρης απογοήτευση: δεν έμοιαζε καθόλου μα καθόλου για ταυρομάχος. Αλλά ούτε και για βασιλιάς – δεν φορούσε καν πηλήκιο. Τι σόι αρχηγός ήταν αυτός, λοιπόν;

Ονόματα άλλων πολιτικών δεν θυμάμαι να ήξερα στα πολύ παιδικά μου χρόνια, πλην ενός Πιπινέλη, που είχε υποπέσει στην αντίληψή μου επειδή το πρώτο συνθετικό του ονόματός του ήταν «πιπί» – η κάθε φάση της ζωής έχει τα δικά της κριτήρια σημασίας. Όσο για τα αποκαλούμενα κόμματα, δεν ήξερα τι ήταν, ούτε και με ενδιέφερε να μάθω. Αν είχα κάποια εντύπωση για αυτά, ήταν η ίδια που έχουν τα περισσότερα παιδάκια όταν ακούν τους μεγάλους να μιλάνε και,

κυρίως, να τσακώνονται για τα πολιτικά: ότι τα κόμματα είναι κάτι σαν τις ομάδες του ποδοσφαίρου, που όμως δεν παίζουνε μπάλα. Αυτή η εντύπωση ενισχυόταν από το γεγονός ότι στον κύκλο μας μιλούσαν για πολιτική και κόμματα, ακριβώς όπως και για το ποδόσφαιρο, αποκλειστικά και μόνο οι άνδρες. Έτσι, το ότι ο ένας υποστήριζε το κόμμα Α και ο άλλος το Β το θεωρούσα επιλογές αντίστοιχες με αυτές που έκαναν κάποιους, όπως τον πατέρα μου και εμένα, να είμαστε παναθηναϊκοί ενώ άλλοι ήταν ολυμπιακοί.

Για το ποδόσφαιρο μικρούλης γνώριζα πολύ περισσότερα απ' όσα για την πολιτική. Ο πατέρας μου ήταν φίλαθλος ενός παλιού τύπου, ανύπαρκτου σήμερα, και από τότε που θυμάμαι τον εαυτό μου, τις λίγες Κυριακές που τύχαινε να βρίσκεται στην Αθήνα –τότε ταξίδευε το μεγαλύτερο μέρος του χρόνου– και έπαιζε ο Παναθηναϊκός στη Λεωφόρο Αλεξάνδρας, πηγαίναμε μαζί στο γήπεδο, με μια σταθερή παρέα φίλαθλων φίλων του. (Ήταν η εποχή που, τουλάχιστον στις κερκίδες όπου καθόμασταν, η χειρότερη βρισιά την οποία μπορούσες να ακούσεις για κάποιον παίκτη ήταν το «βλάκας».) Τις ομάδες της Α' Εθνικής τις ήξερα απέξω, έχοντας μάλιστα δει τις περισσότερες και να παίζουν. Αντίθετα, πολιτικά κόμματα στα πρώτα μου χρόνια ήξερα μόνο δύο. Το πρώτο, η ΕΡΕ, μου είχε εντυπωθεί επειδή, όπως και ο Πιπινέλης, είχε αστείο όνομα, καθώς περιείχε το απαγορευμένο στην ηλικία μας «ρε». Θεωρούσα στην αρχή ότι το όνομα του κόμματος σήμαινε «ε, ρε!», κι όταν αργότερα έμαθα ότι ήταν τα αρχικά της Εθνικής Ριζοσπαστικής Ένωσης, απόρησα που επηρέαζαν την τύχη της Ελλάδας κάποιοι άνθρωποι των οποίων το βασικό μέλημα ήταν να σπάνε ρύζια. Το δεύτερο κόμμα, την ΕΔΑ, το έμαθα όταν έγινα για ένα διάστημα οπαδός του. Οπαδός νήπιο.

Σημειώνω εδώ ότι ήμουν από τους πρωτοπόρους στην Ελλάδα στο ζήτημα της προσχολικής αγωγής, με την έννοια ότι πήγα στο νηπιαγωγείο –έτσι αποκαλούσαν τότε όλα τα στάδια, δεν υπήρχαν οι τωρινοί διαχωρισμοί, παιδικός σταθμός, προνήπια, νήπια– για τρία

χρόνια, σε μια εποχή που τα περισσότερα παιδάκια δεν πήγαιναν καθόλου, ενώ κάποια, λιγοστά, πήγαιναν για ένα ή, ακόμα λιγότερα, για δύο χρόνια. (Μάλιστα την τρίτη μου χρονιά δήλωνα περήφανος «τελειόφοιτος νηπιαγωγείου».) Έτσι, την πρώτη χρονιά που πήγα στο νηπιαγωγείο του Προτύπου Λυκείου Αθηνών –το οποίο τότε ακόμη πολλοί Αθηναίοι αποκαλούσαν με το παλιότερο όνομά του, Σχολή Μπερζάν, ενώ τώρα ονομάζεται Σχολή Μωραΐτη– ήμασταν στην τάξη μου καμιά δεκαριά παιδάκια όλα κι όλα. Οι τάξεις έπαιρναν το όνομά τους από τα χρώματα των καρεκλών και των τραπεζιών, και η πρώτη δική μου ήταν η Κόκκινη Τάξη, ονομασία η οποία θα της ταίριαζε και για δύο πρόσθετους λόγους, που τότε ούτε τους ήξερα ούτε και θα τους καταλάβαινα αν τους μάθαινα.

Ο πρώτος ήταν ότι τα καλύτερα φιλαράκια μου στην Κόκκινη Τάξη ήταν ο Μιχάλης και ο Γιώργος, γιοι αντίστοιχα των τότε βουλευτών της ΕΔΑ Λεωνίδα Κύρκου και Αντώνη Μπριλλάκη. Μάλιστα, ενώ τα αγόρια από τις άλλες τάξεις χωρίζονταν στα διαλείμματα σε «κλέφτες και αστυνόμους» ή «καουμπόηδες και ινδιάνους», εμείς για ένα μικρό διάστημα, νομίζω τη δεύτερη χρονιά του νηπιαγωγείου, υιοθετήσαμε στο παιχνίδι μας τον διαχωρισμό «ΕΡΕ και ΕΔΑ». Εγώ φυσικά ήμουν ΕΔΑ, λόγω των φίλων μου, δίχως όμως να έχω την παραμικρή ιδέα σε τι παρέπεμπε αυτή η ονομασία – για την ακρίβεια, ήξερα ότι ανήκε σε κόμμα, χωρίς όμως να ξέρω τι είναι κόμμα. Μαζί με τον Μιχάλη και τον Γιώργο, λοιπόν, στα διαλείμματα τρέχαμε ουρλιάζοντας «Ζήτω η ΕΔΑΑΑ!» ή «Κάτω η ΕΡΕΕΕ!». Οι αντίπαλοί μας ούρλιαζαν τα ανάποδα, ενώ ενίοτε ακολουθούσαν αψιμαχίες, επιπέδου νηπιαγωγείου.

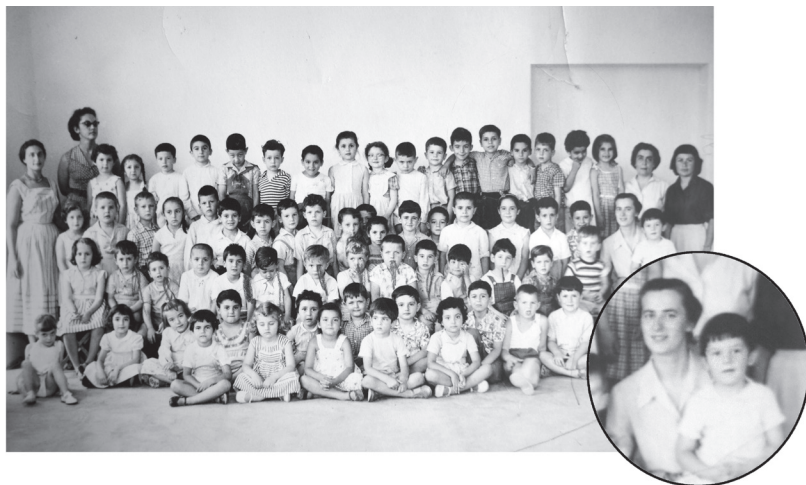
Αυτή η πρώτη, μαχητική ένταξή μου στην Αριστερά δεν κράτησε πολύ. Κάποια μέρα, κατά τη διάρκεια του παιχνιδιού μας στο διάλειμμα, έπεσε κάτω ένας μικρός «ερετζής» και χτύπησε, κι όταν τον πήγαν στο λεγόμενο ιατρείο για οξυζενέ, μερικουροχρώμ και τσιρότο, κατήγγειλε ως δράστες εμάς τους «εδαΐτες». Αποτέλεσμα: μας φώναξε στο γραφείο της η διευθύντρια όλους μαζί, και των δύο παρατάξεων, και μας έκανε παρατήρηση. Αυτά τα πράγματα δεν επιτρέπονταν, είπε, γιατί εκτός από βίαια ήταν και πολιτικά. Στο εξής θα έπρεπε να προτιμάμε αναίμακτα παιχνίδια ή, έστω, αν θέλαμε σώνει και καλά,

ως αγόρια, να μετέχουμε σε συμβολικούς πολέμους, να διαλέγουμε τους κλασσικούς διχασμούς, είτε από τον χώρο της καταπολέμησης του εγκλήματος είτε από του Φαρ Ουέστ. Το περιστατικό αυτό μου άφησε μια πρώτη εντύπωση για την πολιτική, βάζοντάς της το στίγμα του *ακατάλληλου δι' ανηλίκους* – κατά συνέπεια, εικάζω τώρα, και του *ενδιαφέροντος*, άρα προς περαιτέρω διερεύνηση. Πάντως και γενικότερα, τώρα που ξαναθυμάμαι αυτό το ασυνήθιστο παιχνίδι μας, βλέπω και ένα δίδαγμα που ισχύει για ηλικίες πολύ μεγαλύτερες από τη νηπιακή: συχνά στην πολιτική εντάσσεται σε κάτι, για του οποίου το νόημα δεν έχεις ιδέα, μόνο και μόνο επειδή εκεί είναι οι φίλοι σου. Όπως ακριβώς κι εγώ με την ΕΔΑ.

Ο δεύτερος λόγος για τον οποίο θα ταίριαζε η ονομασία Κόκκινη Τάξη στην αρχή της οργανωμένης παιδείας μου μπορεί να ήταν και πιο σημαντικός από τη φιλία μου με τους γιους του Κύρκου και του Μπριλλάκη. Κι όπως και ο πρώτος, αυτός θα ίσχυε και για τα επόμενα χρόνια του νηπιαγωγείου, κατά τα οποία το μεν χρώμα των τραπεζιών και των καρεκλών, άρα και το όνομα της τάξης, θα άλλαζε, αλλά θα έμενε η ίδια δασκάλα, η αγαπημένη μου κυρία Εύη. Το επίθετό της ήταν αρχικά Ρέρρα, αλλά όσο ήμουν μαθητής της έγινε Δεσποτίδη, καθώς παντρεύτηκε τον Μίμη Δεσποτίδη, εμβληματική μορφή τότε της Αριστεράς. Και, φυσικά, η κυρία Εύη ήταν ομοϊδεάτισσα του άνδρα της. Διευκρινίζω, για όσους έχουν τυχόν βγάλει αντίθετο συμπέρασμα από όσα είπα ως τώρα, ότι το Πρότυπο Λύκειο Αθηνών βρισκόταν στο Παλαιό Ψυχικό και όχι στην Καισαριανή ή στα Καμίνια. Παρά ταύτα, η παρουσία αριστερών δασκάλων και μαθητών δεν οφειλόταν σε σύμπτωση, αλλά στον ιδιοκτήτη, τον Αντώνη Μωραΐτη, που, αν και είχε όλα τα χαρακτηριστικά, εξωτερικά και εσωτερικά, του άφογου αστού, διατηρούσε μια συμπάθεια προς την Αριστερά από τα χρόνια της Κατοχής.

Εξομολογούμαι, με το ίχνος του αισθήματος ακόμη ζωντανό μέσα μου, ότι την κυρία Εύη τη λάτρευα. Ήδη από εκείνα τα χρόνια μάλιστα θεωρούσα ότι το αίσθημα ήταν αμοιβαίο, γεγονός που με μεγάλη μου χαρά επιβεβαίωσα πρόσφατα, σκαλίζοντας σε ένα μπαούλο με υλικό από εκείνη την εποχή. Και τι βρήκα; Στην ετήσια φωτογραφία όλου

του νηπιαγωγείου, την κυρία Εύη να κρατάει στην αγκαλιά της, απ' όλα τα παιδάκια, ποιο νομίζετε; Εμένα!

Η κυρία Εύη ήταν εκείνη που πρώτη μού έδωσε τη θεωρητική στήριξη μιας κοινωνικής αρχής την οποία ήξερα ήδη στην πράξη, από το σπίτι μου. Σχεδόν όλα τα παιδάκια στο νηπιαγωγείο του Προτύπου Λυκείου Αθηνών προέρχονταν από ευκατάστατες οικογένειες, το οποίο τότε σήμαινε ότι κατά κανόνα είχαν στο σπίτι τους οικιακή βοηθό. Η λέξη γενικής χρήσεως ήταν τότε *υπηρέτρια*, που όμως εμείς δεν τη χρησιμοποιούσαμε: στο σπίτι λέγαμε συνήθως απλώς «η Ελένη», «η Μαρία» ή όποιο άλλο όνομα, κι αν έπρεπε να γίνει πιο ειδική αναφορά σε τρίτους, η έκφραση των γονιών μου ήταν «η κοπέλα του σπιτιού». Το «υπηρέτρια» όμως έδινε κι έπαιρνε στον περίγυρο. Όλοι οι συνομήλικοί μου αυτό χρησιμοποιούσαν, μαθημένο από τους δικούς τους. Έτσι, μου έκανε εντύπωση όταν άκουσα την κυρία Εύη, τη μόνη εκτός του σπιτιού μας, να υιοθετεί τη δική μας άρνηση του κοινού όρου. Όμως, αυτό που εγώ στο σπίτι μου το είχα μάθει από απλή συνήθεια, η κυρία Εύη το ανήγαγε σε ηθικό κανόνα. Όποτε άκουγε κάποιον ή κάποια στην τάξη να λέει «η υπηρέτρια μας», έπαιρνε ένα ιδιαίτερο ύφος, κάτι ανάμεσα σε πένθος και δυσάρεστη έκπληξη. «Α, όχι. Όχι “υπηρέτρια”, παιδάκι μου», έλεγε. «Δεν είναι σωστό

να λες έτσι. Δεν υπάρχουν υπηρέτες και αφέντες, όλοι οι άνθρωποι είναι ίσοι! Το σωστό είναι να λες “η βοηθός της μαμάς”». Αν και το «η βοηθός της μαμάς», αντίθετα από το «η κοπέλα του σπιτιού», είχε το μειονέκτημα ότι ήταν ακατανόητο στους αμύητους στην επιλογή της κυρίας Εύης, η στάση της μου άρεσε, κατ’ αρχάς επειδή συμφωνούσε με αυτό που κάναμε στο σπίτι μας. Αλλά ακόμα παραπάνω: οι γονείς μου είχαν εξηγήσει γιατί δεν έπρεπε να λέω «υπηρέτρια» λέγοντας απλώς ότι, αν η κοπέλα το άκουγε, θα τη στενοχωρούσε, άρα ως εφαρμογή καλών τρόπων. Αντίθετα, η κυρία Εύη δήλωνε ότι το θέμα είχε να κάνει με ανώτερες αρχές. Ανήγε το μικρό και ειδικό σε μεγάλο και γενικό.

Είπα ότι, με τον πανικό των συνειρμών που μου είχε δημιουργήσει ο τίτλος της ταινίας *Οι Γερμανοί ξανάρχονται*, είχα την πρώτη εμπειρία του δημόσιου χώρου ως κάτι δυσάρεστα μεγαλύτερο από το σπίτι και την οικογένεια, κάτι που ξεπερνά σε δύναμη ακόμα και την ανώτατη εξουσία για το μικρό παιδί, των γονιών. Τώρα, έχοντας ως πρώτο δείγμα την εφαρμογή από την κυρία Εύη στην πρακτική ζωή μιας αφηρημένης αρχής, περί ισότητας των ανθρώπων, ήμουν πιο έτοιμος να διδαχτώ την πολιτική και ως αγαθή έννοια, που αν ήμουν μεγάλος και διαβασμένος θα την έλεγα, όπως και ο Αριστοτέλης, «τάξις τις των οικώντων την πόλιν». Αλλά, φυσικά, ήμουν μικρός και ανέτοιμος για τέτοια περίπλοκα πράγματα. Κι όμως, «αποφοιτώντας» –σε εισαγωγικά η έκφραση που χρησιμοποίησα τότε– στα έξι μου χρόνια από το νηπιαγωγείο και πηγαίνοντας στην πρώτη δημοτικού, αφού κατέκτησα τα πρώτα στοιχεία της γραφής και της ανάγνωσης μου ήρθε ουρανοκατέβατος ένας νέος δάσκαλος ο οποίος μπορούσε να μιλήσει σε γλώσσα που καταλάβαινα. Το θέμα του ήταν ακριβώς η πόλις, δηλαδή το πολίτευμα μέσα στο οποίο ζούσα.

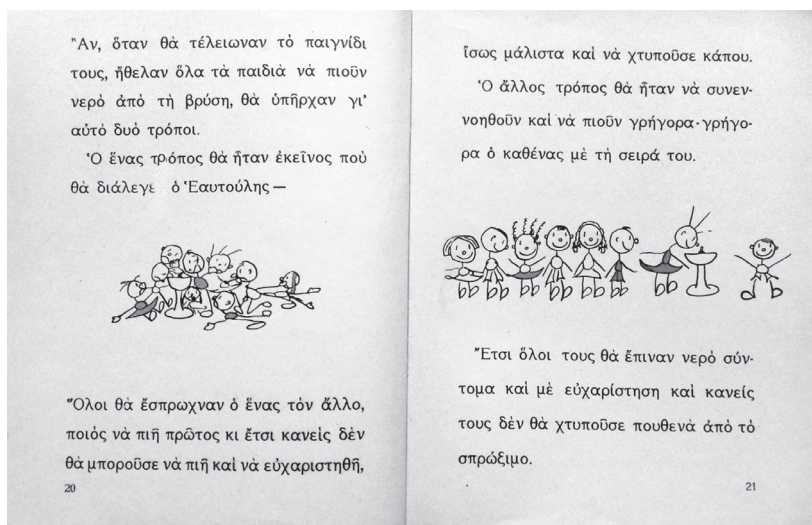
Αν ο πατέρας μου εκείνα τα χρόνια ταξίδευε λιγότερο, είχε λιγότερη δουλειά όταν ήταν στην Αθήνα και περνούσε περισσότερο χρόνο μαζί μου, μπορεί να μου είχε δώσει εκείνος τα πρώτα αυτά διδάγματα, που

σίγουρα απηχούσαν και τις δικές του απόψεις. Στην απουσία του όμως τον κάλυψε ένα ον που δεν γνώρισα ποτέ προσωπικά. Και χρησιμοποιοῦ τη λέξη *ον* γιατί, κρίνοντας από τη σοφία των λόγων του αλλά κυρίως από το παράξενο όνομά του, μου φάνηκε σαν κάτι παραπάνω από άνθρωπος – αν όχι αναγκαστικά πλάσμα υπερφυσικό, τότε κάτι σαν καλός μάγος, ας πούμε, ή έστω αρχηγός ινδιάνων. Το μικρό του όνομα ήταν εντελώς έξω από τα ακούσματά μου – δεν ήξερα κανέναν στον κύκλο μου που να λεγόταν Μάνρο. Κυρίως όμως μέτραγε το επίθετό του, Ληφ, που οι αδελφές μου, οι οποίες ήξεραν καλά αγγλικά από την Αυστραλία, μου είχαν πει ότι σήμαινε «φύλλο του δέντρου». Κανένας κανονικός άνθρωπος δεν λέγεται Φύλλο του Δέντρου, ενώ σε έναν καλό μάγο ή αρχηγό ινδιάνων ταιριάζει μια χαρά. Κι επειδή και οι καλοί μάγοι και οι ινδιάνοι αρχηγοί –εν προκειμένω οι καλοί ινδιάνοι αρχηγοί– έχουν στον νου του παιδιού ειδικό κύρος, ήμουν έτοιμος να δεχτώ ότι με δίδασκε ο Μάνρο Ληφ με τον ίδιο τρόπο με τον οποίο ένας ενήλικος πιστός μιας θρησκείας θα δεχόταν κάτι που θα διάβαζε σε ιερό κείμενο.

Το μέσο της διδασκαλίας του ήταν ένα βιβλιαράκι ντυμένο, κατά παραγγελία της μάνας μου, με χοντρό χάρτινο κάλυμμα, περασμένο με ένα ύφασμα καρώ άσπρο και μπλε, και στη στενή του ράχη, πάνω σε μαύρο δέρμα, με χρυσά γράμματα τον τίτλο *Το πιο σωστό*. Όπως όλα σχεδόν τα πρώτα μου βιβλία, ανήκε κι αυτό στις αδελφές μου πριν από μένα και είχε πάνω του κάποιες δικές τους παιδικές μουντζούρες, που στα μάτια μου του προσέδιδαν πρόσθετη αξία. Ίσως μάλιστα και να μου το πρωτοδιάβασε κάποια από τις αδελφές μου όσο ήμουν στο νηπιαγωγείο – αυτό σίγουρα συνέβαινε με τα αγγλόφωνα βιβλία τους, που μου τα μετέφραζαν. Για το *Πιο σωστό*, το οποίο ήταν γραμμένο στα ελληνικά, δεν είμαι σίγουρος. Αυτό που θυμάμαι με βεβαιότητα είναι ότι ήταν το πρώτο βιβλίο που διάβασα και μόνος μου, στην πρώτη δημοτικού, και μάλιστα όχι μία και δύο, αλλά δεκάδες φορές. Για πολύ καιρό είχα το βιβλίο του Μάνρο Ληφ συνεχώς πλάι στο κρεβάτι μου, το διάβαζα και το ξαναδιάβαζα συνεχώς, τόσο που τα διδάγματά του με πότισαν, έγιναν ένας κώδικας μέσα από τον οποίο έβλεπα πια τον κόσμο.

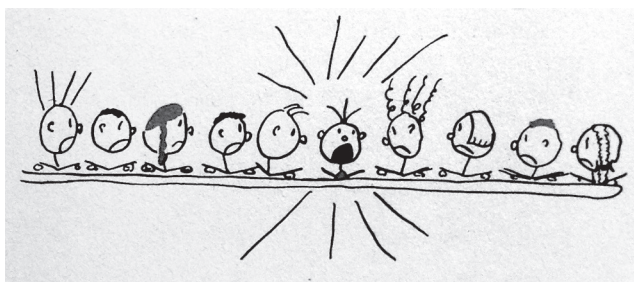
Ξανακοιτάζοντάς το τώρα, για πρώτη φορά ύστερα από πενήντα χρόνια και βάλε, η εκτίμησή μου για το *Πιο σωστό* δεν αλλάζει διόλου: το βιβλίο του Ληφ είναι μια άριστη αγωγή του πολίτη για μικρά παιδιά. Τη μέθοδό του θα την έλεγε ένας μαθηματικός *αξιωματική*. Με άλλα λόγια, προτού μιλήσει για την πολιτική διαδικασία, βάζει τις βάσεις, τις αρχές της πολιτισμένης κοινής ζωής, ξεκινώντας από την ανάγκη της κοινωνίας να θεμελιωθεί στην κατάργηση του νόμου της ζούγκλας.

Κάπως έτσι:

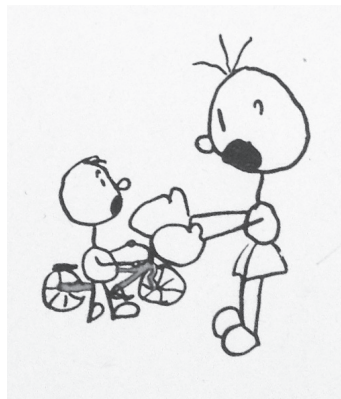
Ο Εαυτούλης ήταν ο μόνος επώνυμος χαρακτήρας ενός βιβλίου του οποίου οι περισσότερες διδαχές ξεκινούσαν από την ακόρεστη διάθεση αυτού του αντιπαθούς νεαρού να επιβάλλει τη θέλησή του με το ζόρι στους άλλους. Η ζωή με είχε διδάξει ότι Εαυτούληδες υπήρχαν παντού – είχα ήδη γνωρίσει κάμποσους, κάθε ηλικίας. Η σημασία που είχε το *Πιο σωστό* ήταν ότι όχι μόνο καταδίκαιζε τη συμπεριφορά τους αλλά και έδειχνε τον κατάλληλο τρόπο να τους αντιμετωπίσουμε.

Ο τρόπος αυτός βασιζόταν στους Νόμους –λέξη γραμμένη στο βιβλίο με κεφαλαίο–, που έβαζαν φρένο στις ορέξεις του Εαυτούλη. Αν, για παράδειγμα, μια μέρα τού ερχόταν να αρχίσει να φωνάζει ενώ οι άλλοι ήθελαν να διαβάσουν...

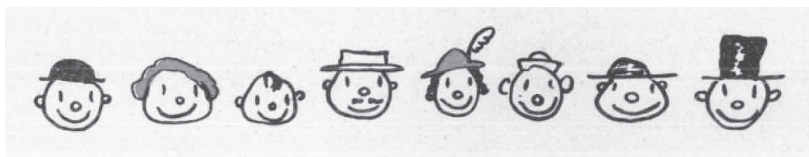

...μπορούσαν βάσει των Νόμων να του ζητήσουν να βγει έξω, ώστε να μην ενοχλεί.

Το πρόβλημα όμως γινόταν πιο σοβαρό με ένα άλλο είδος Εαυτούλη, εκείνου που ήταν πιο μεγάλος και, κυρίως, πιο δυνατός.

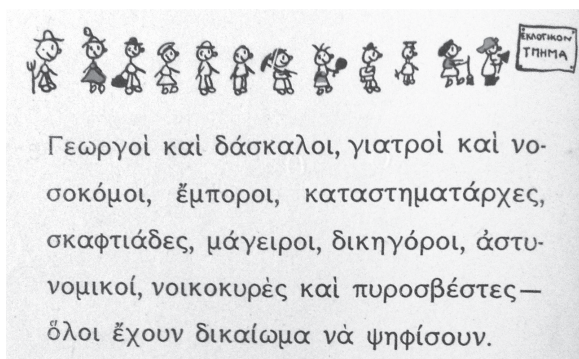

Αν, λοιπόν, αυτός ερχόταν μια μέρα ενώ εγώ έκανα ποδήλατο και ήθελε να μου το αρπάξει με το ζόρι, τι τρόπο θα είχα να αντιδράσω; Αν ήμουν μόνος, παραδέχεται ο Μάνρο Ληφ, δεν θα μπορούσα να κάνω απολύτως τίποτε. Όμως με καθησυχάζει: δεν είμαι μόνος. Και από κάτω παραθέτει μια σειρά χαμογελαστών προσώπων.

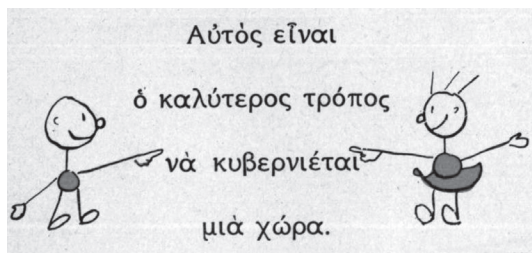
Ο τελευταίος, με το ημίψηλο, είναι ο πρωθυπουργός. Κι έτσι έμαθα για πρώτη φορά, από τον Μάνρο Ληφ, ότι, εκτός από το να κάνει «όλες τις δουλειές» που μου είχε πει ο πατέρας, ο τύπος αυτός ήταν ο αρχηγός στο ζήτημα της δημιουργίας και της τήρησης των Νόμων, ώστε να μην μπορεί κανένας δυνατός Εαυτούλης να σου πάρει το ποδήλατο ή να σε βλάψει με άλλο τρόπο – ή, αν σε βλάψει, να είναι υποχρεωμένος να υποστεί τις συνέπειες.

Οι Νόμοι, που δεν αφήνουν κανέναν Εαυτούλη να κάνει ό,τι θέλει, φτιάχνονται με το πολίτευμα που ονομάζουμε δημοκρατία, στο οποίο η γνώμη όλων των ανθρώπων έχει το ίδιο βάρος. Και όλοι μαζί αποφασίζουν ποιος θα είναι ο πρωθυπουργός.

Γεωργοί και δάσκαλοι, γιατροί και νοσοκόμοι, έμποροι, καταστηματαρχές, σκαφτιάδες, μάγειροι, δικηγόροι, άστυνομικοί, νοικοκυρές και πυροσβέστες – όλοι έχουν δικαίωμα νά ψηφίσουν.

Σε μια δημοκρατία ο δυνατός Εαυτούλης, που θέλει να επιβάλλει με το έτσι θέλω τη γνώμη του, είναι ένας δυσάρεστημένος Εαυτούλης, γιατί πάει στη φυλακή. Ευχαριστημένοι είμαστε εμείς οι υπόλοιποι. Γι' αυτό, το Πιο σωστό λέει ξεκάθαρα για τη δημοκρατία:

Ο Μάνρο Ληφ, μαθαίνω τώρα ψάχνοντας στο Διαδίκτυο, ήταν φημισμένος συγγραφέας παιδικών βιβλίων την εποχή εκείνη. Το πιο γνωστό του ήταν η *Ιστορία του Φερδινάνδου*, ενός ταύρου που προτιμά να μυρίζει λουλούδια παρά να πολεμά σε ταυρομαχίες. Προφανώς κάποιο πρόβλημα θα είχε ο Ληφ με το ζήτημα: πέραν του ότι εμένα μου έσβησε κάθε ελπίδα να μεγαλουργήσω στην αρένα, δείχνοντάς μου τον πραγματικό ρόλο του πρωθυπουργού το είχε βάλει σκοπό να γελοιοποιήσει και την ίδια την τελετουργία της ταυρομαχίας. Πάντως, όπως μαρτυρεί η μόνη φωτογραφία του που βρήκα, ο Μάνρο Ληφ δεν ήταν ούτε μάγος ούτε αρχηγός ινδιάνων.

Το πιο ενδιαφέρον στο βιογραφικό του σε σχέση με την ιστορία μου είναι ότι ήταν αμερικανός πολίτης και, κατά συνέπεια, κάποια διδάγματα του βιβλίου του δεν ίσχυαν στην Ελλάδα. Για τον λόγο αυτόν και οι παλιές καλές εκδόσεις Πεγλιβανίδη είχαν χαρακτηρίσει την ελληνική μορφή του «διασκευή». Τα σημάδια της είναι ορατά σε τρία-τέσσερα σημεία του βιβλίου, από το εξώφυλλο, όπου δυο παιδάκια χαιρετούν τη σημαία μας, και τη σελίδα του τίτλου, όπου ένα απορημένο παιδάκι –τυπικό θύμα του Εαυτούλη– είναι τοποθετημένο στη μέση του χάρτη της Ελλάδας, μέχρι κάποιες αναφορές στον Θεόδωρο Κολοκοτρώνη ή στον Ιωάννη Καποδίστρια. Όμως το πιο ενδιαφέρον στοιχείο της διασκευής είναι σε μια σελίδα της οποίας οι αραιές αράδες μαρτυρούν ότι είχε αλλαχτεί από το πρωτότυπο για να καλύψει μια ειδική ανάγκη της εποχής εκείνης.

“Όταν τελειώσουν οι έκλογές, τότε όλοι
οί Βουλευτές, από όλα τὰ μέρη τῆς
Ἑλλάδας, θὰ μαζευτοῦν στὴν Ἀθήνα
ποὺ εἶναι ἡ πρωτεύουσα τοῦ Κράτους
μας. Ἐκεῖ μένει καὶ ὁ Βασιλιάς.

Τα χρόνια που εκδόθηκε στην Ελλάδα το *Πιο σωστό*, στις αρχές της δεκαετίας του 1950, δεν υπήρχε λογοκρισία. Όμως, έστω κι αν δεν ήταν παράνομο, σίγουρα θα ήταν παραπλανητικό το να δηλώνει ένα διδακτικό βιβλίο ότι το πολίτευμά μας ήταν απλώς και μόνο η δημοκρατία. Και, βέβαια, θα ήταν λάθος: το πολίτευμά μας ήταν η βασιλευόμενη δημοκρατία.

Δεν έχω καμία αμφιβολία ότι στον διασκευαστή του βιβλίου δεν πολυάρεσε το ελληνικό πολίτευμα, εφόσον βρήκε τον πιο ανώδυνο και μινιμαλιστικό τρόπο να το αναφέρει: η μοναδική αναφορά στον βασιλιά, ή στην έννοια της μοναρχίας, είναι στη σελίδα που έδειξα. Διαβάζοντας το βιβλίο, με άλλα λόγια, καταλάβαινες ότι ο αρχηγός της Ελλάδας ήταν ο πρωθυπουργός. Ο βασιλιάς, λέει, έμενε στην ίδια πόλη με αυτόν, την Αθήνα. Στην Αθήνα όμως έμενα κι εγώ, και, πέραν της γειτνίασης που μας συνέδεε, το *Πιο σωστό* δεν ανέφερε καμία διαφορά ανάμεσα στον βασιλιά και σε εμένα ή στους γονείς μου ή στους φίλους τους ή στους συμμαθητές μου ή στους δασκάλους μου, Αθηναίους όλους, ως προς τη διακυβέρνηση της χώρας.

Δεν μπορώ να ξέρω αν και κατά πόσο λειτούργησε πάνω μου

ως αντιβασιλική προπαγάνδα διά της αποσιωπήσεως η ελληνική διασκευή του βιβλίου του Μάνρο Ληφ. Στον βαθμό που ήμουν ακόμη νήπιο στα έξι ή επτά μου χρόνια, μάλλον δεν θα έδωσα σημασία στο μήνυμά της, καθώς σε αυτή την ηλικία η κύρια συναισθηματική τροφή είναι οι ιστορίες, κυρίως τα παραμύθια και οι μύθοι, όπου η εξουσία των βασιλιάδων είναι αυτονόητα η ανώτατη. Στον βαθμό όμως που είχα αρχίσει να περνά σε στάδιο πνευματικής ωρίμανσης ανώτερο από του νηπίου, κάτι θα έπιασα από τη σιωπή του βιβλίου σε σχέση με τα καθήκοντα του βασιλιά. Γιατί κάπου εκεί, πρώτη με δεύτερα δημοτικού, άρχισε να με ενδιαφέρει να μαθαίνω πιο συγκεκριμένα πράγματα για το τι γινόταν στην Ελλάδα με τους πολιτικούς και τα κόμματα. Και ένα από τα πρώτα που έμαθα είχε να κάνει με τις απόψεις τους για την έννοια της βασιλείας.

